

8.1 Inleiding

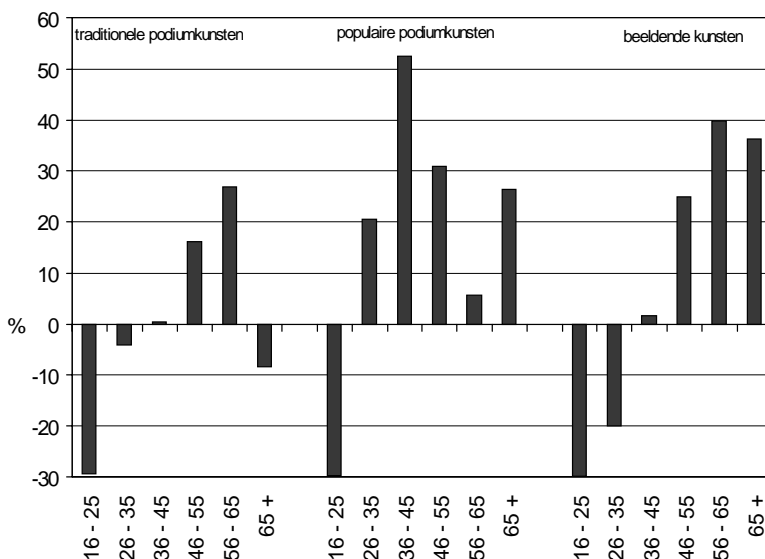
Het kunstpubliek vergrijst. Onder ouderen is het bezoek aan culturele instellingen in de afgelopen decennia toegenomen. De interesse onder jongeren, met name de groep 16-25-jarigen, is daarbij achtergebleven (zie hoofdstukken 2 en 3). Deze ontwikkelingen zijn in eerder SCP-onderzoek al vastgesteld onder de aanhang van de klassieke muziekconcerten (Knulst 1989) en onder het museumpubliek (De Haan 1997). Ouderen zijn bovendien actiever geworden als beoefenaars van kunstvakken, waardoor ouderen op dat terrein meer op jongeren zijn gaan lijken (De Haan en Knulst 1998). Onder het lezerspubliek werden verschillen tussen jong en oud ook groter, maar hier omdat de jongeren het lezen het meest opgaven; ouderen deden dit niet of nauwelijks (Knulst en Kraaykamp 1996). Naar aanleiding van de uiteenlopende belangstelling tussen jongeren en ouderen werd in het *Sociaal en Cultureel Rapport 1998* gesproken over een dreigende 'scheiding der geesten'. In dit hoofdstuk zal nader op achtergronden van de divergerende interesses ingegaan worden.

In figuur 8.1 zijn veranderingen weergegeven in de bezoekfrequentie aan culturele instellingen tussen 1983 en 1995 ten opzichte van de gemiddelde trend onder de bevolking van 16 jaar en ouder. In die figuur wijzen waarden onder de 0-as op een daling ten opzichte van de gemiddelde trend en waarden boven de 0-as op een relatieve stijging. De belangstelling onder 16-25-jarigen blijkt dan achter te blijven bij die onder de bevolking als geheel. Dat geldt niet alleen voor de traditionele podiumkunsten (toneel, klassieke muziek, ballet) en de beeldende kunsten (musea en galleries), maar ook voor het populaire podiumaanbod (popmuziek, jazz, musical en cabaret). De jeugd van 15-26 jaar lijkt zich niet alleen af te keren van de traditionele cultuur, maar ook van de populaire cultuur. Het bezoek aan uitvoeringen van klassieke muziek en balletvoorstellingen is eveneens onder 26-35-jarigen gedaald, maar onder deze leeftijdscategorie steeg het toneelbezoek (zie tabel B8.1). De belangstelling voor traditionele podiumkunsten en voor beeldende kunsten is het meest toegenomen in de leeftijdsklasse tussen de 56 en 65 jaar, zij het dat het bezoek aan beroepstoneel en ballet het meest is gestegen onder de 45-55-jarigen (zie tabel B8.1).

Geconcludeerd kan worden dat personen van 45 jaar en ouder zich in de loop van de tijd veelal meer voor traditionele podiumkunsten en beeldende kunsten zijn gaan interesseren en dat de belangstelling van jongeren onder de 35 jaar hierbij is achtergebleven.

Het bezoek aan populair podiumaanbod laat een enigszins ander patroon zien. Hier steeg het bezoek vooral onder de 36-45-jarigen, en dit betreft hoofdzakelijk popmuziek, jazz en musical.

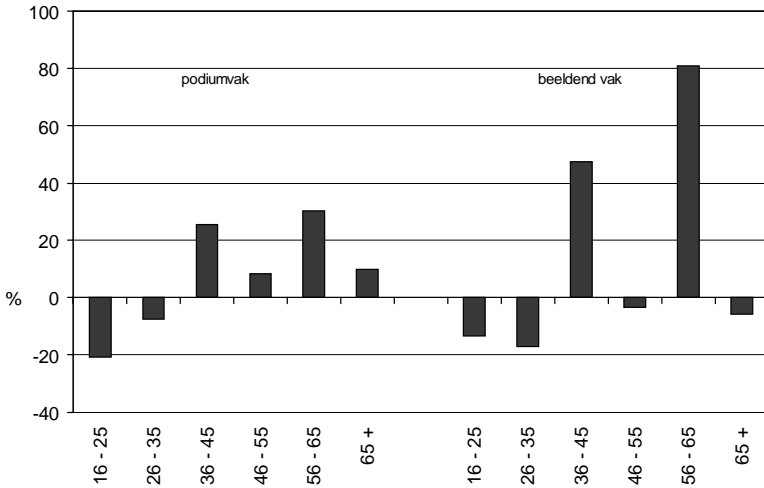
Figuur 8.1 Veranderingen in het bezoek aan culturele instellingen, naar leeftijdsklasse, bevolking van 16 jaar en ouder, 1983-1995 (in procenten ten opzichte van de gemiddelde trend)

Bron: SCP (AVO '83-'95)

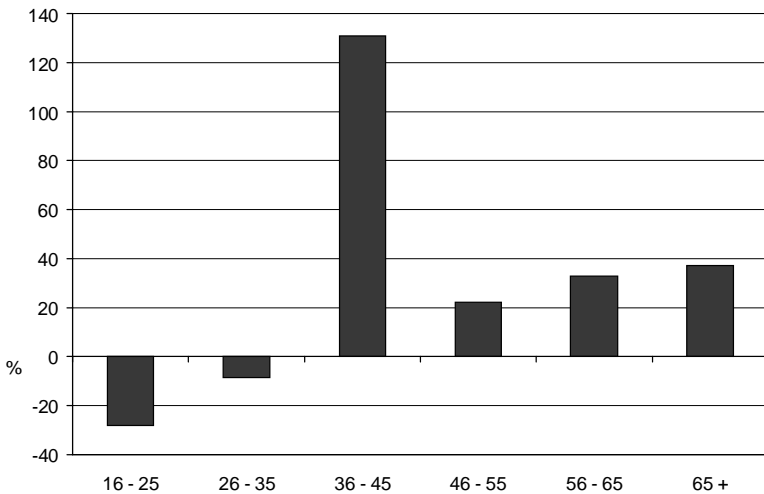
Onder de beoefenaren van kunstvakken hadden jongeren in de jaren tachtig een groot overwicht. Dit blijkt in de jaren negentig veel minder het geval te zijn (zie hoofdstukken 2 en 3) en dit komt vooral door een inhaalbeweging onder de groep van 45-plus. Het overwicht onder de jeugd tot 16 jaar bleef, maar de participatiecijfers van de leeftijdsgroepen boven de 16 jaar zijn dicht bij het gemiddelde komen te liggen. De deelname uit met name de leeftijdsgroepen van 45 jaar en ouder steeg fors. In figuur 8.2 zijn die veranderingen in de beoefening van kunstvakken tussen 1980 en 1995 ten opzichte van de gemiddelde trend onder de bevolking van 16 jaar en ouder weergegeven. In figuur 8.3 zijn op dezelfde manier verschuivingen van het aantal georganiseerde beoefenaars (actief in verenigings- of ander verband) zichtbaar gemaakt. Daarin tekent zich evenzeer een vergrijzing af van de georganiseerde kunstbeoefening.¹

Figuur 8.2 Veranderingen in de deelname aan kunstvakken, naar leeftijdsklasse, bevolking van 16 jaar en ouder, 1980-1995 (in procenten ten opzichte van de gemiddelde trend)

Bron: SCP (TBO '80-'95)

Figuur 8.3 Veranderingen in de deelname aan kunstvakken in georganiseerd verband, naar leeftijdsklasse, bevolking van 16 jaar en ouder, 1980-1995 (in procenten ten opzichte van de gemiddelde trend)

Bron: SCP (TBO '80 en '95)

De beschreven ontwikkeling roept de volgende vraag op:
Waarom is de cultuurparticipatie van jongeren (16-35-jarigen) ten opzichte van die van ouderen (45 jaar en ouder) teruggelopen?

In dit hoofdstuk wordt het antwoord gezocht. Hierbij dient men te bedenken dat de participatie onder de jeugd tot 16 jaar onverminderd hoog is, waarschijnlijk omdat in die levensfase ouders en school veel invloed op de participatie hielden (vgl. H.6).

Het volgen van cultuur via media en het huren en kopen van beeldende kunst blijven hier buiten beschouwing. Aangezien de AVO-gegevens ten aanzien van de beoefening van kunstvakken uit 1995 niet met de voorgaande peilingen vergelijkbaar zijn (zie bijlage hoofdstuk 2), wordt de trend in de beoefening van kunstvakken op basis van TBO-gegevens geanalyseerd. Bijkomend voordeel van dit survey is dat het informatie biedt over de tijd die respondenten aan beeldende en podiumvakken besteden.

8.2 Levensfase of socialisatie?

De omstandigheden waarin jongeren opgroeien zijn in de loop van de voorbije decennia veranderd. Op het eerste gezicht zijn de huidige omstandigheden gunstiger voor deelname aan traditionele cultuuruitingen dan voorheen. Jongeren gaan nu langer naar school en hebben dus meer gelegenheid om het benodigde niveau van culturele competentie te verwerven. Bovendien groeien jongeren op op een niveau van welvaart dat weinig beperkingen aan cultuurdeelname oplegt. Toch zijn jongeren niet cultureel actiever geworden. De gemiddelde stijging van het opleidings- en welvaartsniveau hebben niet het verwachte effect gehad. Tenzij deze condities op oudere leeftijd een bijzonder effect hebben, kunnen deze niet verklaren waarom de participatie van de bevolking van boven de 45 jaar is gestegen.

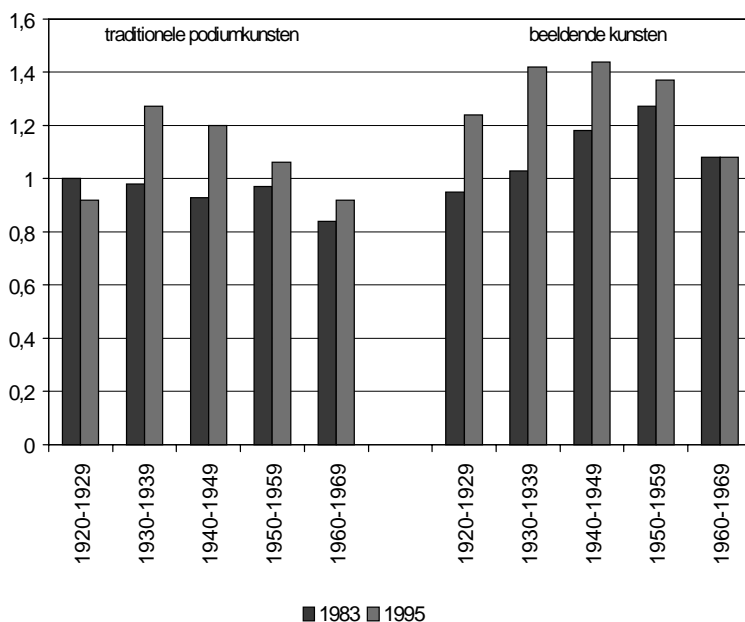
Er moeten derhalve andere factoren in het spel zijn geweest. In eerder onderzoek naar deze divergerende ontwikkeling zijn al verschillende theorieën uitgewerkt en getest (Knulst 1989; Knulst en Kraaykamp 1996; De Haan 1997; De Haan en Knulst 1998). Op die inzichten wordt hier voortgebouwd.

Een eerste theorie die daarbij is onderzocht, zoekt de oorzaken bij bijzonderheden van de levensfase van jongeren en jongvolwassenen. Volgens die *levensfasehypothese* zou het leven tussen grofweg de 20 en 40 jaar, vanwege de veeleisende combinatie van arbeid en zorgtaken (zie hoofdstuk 5), de participatie in met name tijdsintensieve vrijetijdsbesteding in de weg zitten. In de levensfase boven de 45 jaar valt die tijdsdruk geleidelijk weg.

Een tweede mogelijke verklaring, de *socialisatiehypothese*, zoekt de oorzaken bij veranderingen in opvoedingsklimaat en opvoedingsidealen, waarvan de effecten via nieuw aantredende geboortecohorten werkzaam zijn. De veronderstelling daarbij is dat generaties die in de jaren zestig en later zijn opgegroeid, op cultureel gebied anders zijn 'geprogrammeerd' dan de generaties die ervoor opgroeiden. Deze 'programming' zou jongere generaties ervan weerhouden de voor traditionele cultuur benodigde vaardigheden te ontwikkelen.

In figuur 8.4 is het bezoek aan traditionele podiumkunsten en beeldende kunsten uitgesplitst naar geboortecohorten. In deze figuur valt in de eerste plaats op dat oudere generaties vaker tot de bezoekers behoren dan de generatie die tussen 1960 en 1970 is geboren. Ten tweede is het bezoek van oudere generaties in de periode tussen 1983 en 1995 relatief sterk toegenomen.

Figuur 8.4 Aantal bezoeken van traditionele podiumkunsten en beeldende kunsten, naar geboortecohort, 1983-1995

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

Volgens een derde verklaring, de *concurrentiehypothese*, zou de cultuurparticipatie te lijden hebben gehad onder de toegenomen concurrentie van andere vrijetijdsbesteding. Vooral voor een tijdsintensieve liefhebberij als de beoefening van een kunstvak zou dit een probleem zijn. De aangestipte theorieën worden nu kort toegelicht.

Levensfasehypothese

Volgens dit gezichtspunt zijn gedragsveranderingen binnen leeftijdsgroepen toe te schrijven aan speciaal voor die levensfasen veranderde levensomstandigheden. Daarbij zijn vooral veranderingen in de tijdsdruk relevant. De distributie van voor verplichtingen benodigde uren (arbeid + zorg + studie) en vrije tijd heeft zich tussen de jaren zeventig en negentig voor de leeftijdsklassen uiteenlopend ontwikkeld. Jongeren en personen van middelbare leeftijd kregen het over het algemeen drukker met de diverse werkzaamheden, de groep van 55 jaar en ouder kreeg het in

het algemeen minder druk (zie hoofdstuk 5). In de levensfase onder de 40 jaar is de omvang van de vrije tijd in het algemeen afgenomen. Thuiswonende kinderen, jonge alleenstaanden en jonge samenwonenden al dan niet met kinderen hebben tegenwoordig minder vrije tijd dan hun respectieve voorgangers in de jaren zeventig.

De gelegenheid om kunstvakken te beoefenen en om culturele instellingen te bezoeken zou daardoor voor personen grofweg onder en boven de 55 jaar uiteenlopen. Amateurkunst hoort samen met bijvoorbeeld serieuze sport tot een soort liefhebberijen die door herhaaldelijk oefenen resultaten en voldoening opleveren. Les nemen of samen met anderen oefenen was en is hiervoor de meest aangewezen weg. Het gaat hier niet om activiteiten die er zo maar even bij gedaan kunnen worden. Deze activiteiten vragen om een grote tijdsinvestering en een keuze voor een trainingspraktijk. Omdat de beoefening van een kunstvak tot de tijdsintensieve vrijetijdsbesteding behoort, zou een wijziging in tijdscondities zich vooral hier doen gelden. Op basis van het vorenstaande kunnen de volgende hypothesen geformuleerd worden.

Hypothese A1

Ten opzichte van personen ouder dan 55 jaar is de cultuurparticipatie in de levensfasen van personen jonger dan 40 jaar afgenomen. Deze afname doet zich voor bij zowel traditionele als populaire cultuur.

Hypothese A2

De divergentie van de trends in de cultuurparticipatie tussen jongeren en ouderen is bij de beoefening van kunstvakken sterker dan bij het bezoek aan culturele instellingen.

Hypothese A3

De divergentie in de verdeling van tijdsdruk (hoeveelheid tijd besteed aan verplichtingen) heeft tot afname van de cultuurparticipatie van personen jonger dan 40 jaar geleid en tot toename van die van personen ouder dan 55 jaar.

Veranderingen in tijdsdruk worden voor een belangrijk deel bepaald door verschuivingen in het aantal taken dat men te verrichten heeft. Personen die taken op het gebied van arbeid, zorg en/of studie dagelijks combineren, hebben meer aan hun hoofd dan personen die zich op één dagtaak kunnen concentreren. Met name door de hogere arbeidsparticipatie van vrouwen is het percentage taakcombineerders onder personen jonger dan 40 jaar tussen 1975 en 1995 sterk toegenomen (SCP 1996). Bij de 55-plussers was er geen toename. Aangenomen wordt dat die divergentie doorwerkt in de cultuurparticipatie.

Hypothese A4

De sterkere toename van het percentage taakcombineerders onder personen jonger dan 40 jaar in vergelijking met 55-plussers heeft ertoe geleid dat de cultuurparticipatie van de eerstgenoemde groep ten opzichte van die van de laatstgenoemde is gedaald.

Concurrentiehypothese

Economen die zich in het leven van alledag verdiept hebben (Linder 1971; Gershuny 1983) signaleerden dat consumenten de technologie eigenlijk net als ondernemers gebruikt hebben om hun 'productiviteit', maar nu als consument, op te voeren. Door te investeren in kapitaalgoederen zoals auto, televisie, afspeelapparaten, videorecorder, elektrisch gereedschap en fotoapparatuur en dergelijke werd het mogelijk om meer belevenissen per avond of weekend te hebben of als doe-het-zelver meer te presteren.² Door de inschakeling van machines zouden tijdintensieve grotendeels door kapitaalintensieve activiteiten zijn vervangen. De maatstaven zouden hierdoor zijn verlegd, en daarom zouden bijvoorbeeld lezen, schaken of een kunstvak beoefenen nu doorgaan voor liefhebberijen die veel meer tijd en oefening vergen dan gebruikelijk is geworden. Vooral jongeren zijn meer tijd voor de televisie, video en computer gaan doorbrengen. De concurrentie van de nieuwe media zou met name onder deze groep voelbaar zijn.³

Ook al kiest men lang niet altijd voor gemechaniseerde vrijetijdsbesteding, door de vele technieken en de zelfbediening is het eenvoudiger geworden aan tal van uiteenlopende genoegens deel te hebben. De diversiteit van het individuele vrijetijds-gedrag is door de tijd toegenomen. Aangezien de hoeveelheid vrije tijd bij een aanmerkelijk deel van het publiek knapper is geworden, moet het 'gedrang' in de vrije uren groter zijn geworden. De concurrentiehypothese geeft reden te verwachten dat met name de beoefening van kunstvakken te lijden heeft onder een toenemende concurrentie van andere vrijetijdsbesteding. En dit zou vooral het geval kunnen zijn in de drukke levensfase. De concurrentiehypothese is in dat opzicht een aanvulling op de levensfasehypothese.

Hypothese A5

Door de toegenomen drukte in de vrije tijd (het aantal verschillende activiteiten dat men onderneemt) is de cultuurparticipatie van personen jonger dan 40 jaar afgenomen en die van personen ouder dan 55 jaar toegenomen.

Hypothese A6

Doordat jongeren meer van elektronische media gebruikmaken is hun cultuurparticipatie ten opzichte van ouderen afgenomen.

Socialisatiehypothese

Volgens dit theoretisch perspectief zijn verschillen in huidig gedrag toe te schrijven aan verschillen in ervaringen tijdens de jeugdperiode. Iedere periode kent bijzondere omstandigheden en typerende historische gebeurtenissen. Volgens de socialisatietheorie is men tijdens de adolescentie extra gevoelig voor deze omstandigheden. De socialisatievoorwaarden zouden in de rest van het leven van invloed blijven.

Het onderwijs geldt als een belangrijke factor voor de culturele competentie. De leeftijd van rond de 40 jaar in 1995 valt op dit punt globaal samen met de

generaties die al dan niet voortgezet onderwijs hebben gevolgd onder het regime van de Mammoetwet.

Met de invoering van de Mammoetwet heeft zich een versnelling voorgedaan in de instroom bij algemeen vormend onderwijs. Onder de Mammoetwet veranderden mms, hbs en gymnasium in havo en vwo. Middelbaar onderwijs vanaf havo werd een massaal gevolgd traject. Meer jongeren dan voorheen maakten via het onderwijs kennis met kunst en cultuur. Daar staat echter tegenover dat de extracurriculaire waarde, zoals de vorming van culturele competentie, van het nieuwe en massale middelbaar onderwijs mogelijk is afgenomen. De jongeren van de Mammoetgeneraties maakten nog steeds uitstapjes met school, maar niet meer steevast naar Rijksmuseum of beroepstoneel.

De veranderingen in het middelbare onderwijs zouden vervolgens weer doorwerken in een beperktere culturele competentie van de groep die sindsdien hbo en wetenschappelijk onderwijs heeft gevolgd. Aanvankelijk stonden alleen hogescholen en enkele universitaire studierichtingen (economie, sociologie, e.d.) voor niet-gymnasiasten open. Hbs'ers waren een minderheid onder beginnende studenten van het wetenschappelijk onderwijs. Sinds de invoering van de Mammoetwet is die situatie zodanig gewijzigd dat de meerderheid van studenten in het wetenschappelijk onderwijs een middelbare-schoolopleiding heeft zonder klassieke vorming (atheneum; of de omweg havo-hbo-wo).

Bovendien worden hoger opgeleiden tegenwoordig vaker dan voorheen uit lagere sociale milieus gerekruteerd (Lammers 1970; Van Eijck 1998). Steeds meer studenten zijn van huis uit niet met kunst en culturele gedragscodes vertrouwd geraakt.

Universiteiten waren bij uitstek broedplaatsen van intellectueel en cultureel actieven. Maar ook de universiteiten veranderden. De *Bildungsideale* van het vroegere universitaire eliteonderwijs zoals eruditie, welsprekendheid en kennis van culturele canons maakten plaats voor een massahogeronderwijs met een op maatschappelijke toepassing gerichte beroepsstatus (Rupp 1997). In hoofdstuk 6 bleek al dat onder studenten het bezoek aan musea en aan traditionele podiumkunsten in de periode 1983 en 1995 sterk is gedaald. Daar stond een toegenomen belangstelling voor populair podiumaanbod tegenover. De vraag blijft nog in hoeverre dit een invloed is van de levensfase, of een socialisatie-effect dat doorwerkt in het verdere leven. Door verminderde selectie bij de toegang tot middelbaar en hoger onderwijs, door de wijzigingen in het onderwijsprogramma en door veranderingen in de sociale achtergrond van hoger opgeleiden, is het aannemelijk dat zowel onder middelbaar als onder hoger opgeleiden de culturele competentie is gedaald. Deze daling is mede debet aan het achtergebleven bezoek aan culturele instellingen onder Mammoetgeneraties.

De geschetste veranderingen in de rekrutering en de toegevoegde waarde van middelbaar en hoger onderwijs stonden niet op zichzelf. In samenhang hiermee zijn sinds de jaren zestig de sociale verhoudingen genivelleerd. De Swaan (1979) duidt dit proces aan als de overgang van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. Op scholen en universiteiten verwierven leerlingen en studenten inspraak en zelfs een stem in het bestuur, in het gezin gingen de voorkeuren van

kinderen steeds meer meewegen. Jongeren claimden meteen de competentie om zelf uit te maken wat mooi is, zoals ze ook meteen hun haardracht en kleding meenden te kunnen bepalen, of de plaats van het meest passende vertier. De commercie en de massamedia speelden hier handig op in en beloonden als eerste die aanspraken.

Het klimaat van cultuuroverdracht heeft sinds de jaren zestig in het teken gestaan van cultuurrelativisme en een anti-autoritaire opvoedingsleer. Aan de mentaliteit en de leeftijdsvoorkeuren van jongeren in de jaren zestig werd door idealistische en vernieuwingsgezinde ouderen het predikaat 'tegencultuur' toegekend. Jongeren voelden zich hierdoor gesteund om de legitimiteit van normen en waarden van het 'establishment' in brede zin in twijfel te trekken. Het gezag van hogere cultuur en vorming in die hogere cultuur, werden evenzeer betwist en verloren hoe dan ook aan geloofwaardigheid.

Nieuwe generaties kunstjournalisten gaven uiting aan die andere opvattingen door steeds meer specialisaties zoals jazz, popmuziek of fotografie als kunst te erkennen (Knulst 1996a). In de ogen van opiniërende leden van jonge generaties kwamen traditionele en populaire kunstvormen op voet van gelijkheid te staan. De opdracht om door zoeken, leren en selecteren ook op het gebied van esthetische smaak hogerop te komen, leek in één keer te zijn achterhaald. Dit cultuurrelativisme kreeg sinds de jaren tachtig een nieuwe impuls van idealen over de multiculturele samenleving.

Sinds de jaren zeventig lijken de institutionele voorwaarden voor overdracht van de traditionele cultuur tussen generaties ongunstiger te zijn geworden. Voor generaties die sindsdien opgroeiden duurde de adolescentie langer dan voorheen. Hierdoor zou volgens Coleman (1961) en Bly (1996) de hele samenleving langzaam het karakter van een 'adolescentenmaatschappij' hebben gekregen. Enerzijds zitten jongeren langer op school en vinden ze op latere leeftijd een vaste betrekking of een vaste partner (ook het ouderschap verschuift naar latere leeftijd); door dit uitstel van maatschappelijke volwassenwording verkeren jongeren langer in een kring van leeftijdgenoten, en onder invloed van smaakvoorkeuren van leeftijdgenoten. Anderzijds boden de opmars van op de jeugd gerichte marktsegmenten (muziek, discotheken, cafés, kleding en toerisme) en de beschikking over een eigen kamer met eigen elektronische apparatuur de jeugd volop gelegenheid zich van volwassenen af te zonderen (Knulst 1993).

Voor generaties geboren na 1955 zou traditionele cultuur niet langer aan een ideaal appelleren, zoals ook de gêne onder intellectueel gevormden voor pretzenders of popmuziek zou zijn verdwenen. De hypothesen die uit de socialisatietheorie af te leiden zijn, luiden:

Hypothese B1

Onder generaties van na 1955 is de belangstelling voor traditionele cultuur afgenomen.

Hypothese B2

Onder generaties van na 1955 is de belangstelling voor populaire cultuur toegenomen.

Hypothese B3

Een gecombineerde belangstelling voor traditionele en populaire cultuur is meer toegenomen onder generaties die na 1955 zijn geboren dan onder generaties die vóór 1955 zijn geboren.

Hypothese B4

De combinatie van het bezoek aan culturele instellingen en aan attractieparken komt meer voor onder jongere cohorten dan onder oudere.

De generaties die nu onder de 40 jaar zijn, werden gesocialiseerd in een schoolklimaat dat wel gunstig zou kunnen zijn voor de beoefening van kunstvakken. Na een proefperiode in de jaren zeventig, werd het in de jaren tachtig mogelijk in het middelbaar onderwijs kunstzinnige vakken als examenvak te kiezen. De cohorten van 1965 en later, die tijdens de onderzoeken uit 1995 onder de dertig waren, zouden hiervan de positieve invloed hebben kunnen ondergaan. Zoals figuur 8.2 al aangaf is echter in de leeftijd tussen 16 en 35 jaar de deelname aan kunstvakken juist achtergebleven bij de algemene trend. Een gunstig cultureel schoolklimaat zou dus het tegendeel te zien geven van wat verwacht zou mogen worden.

De socialisatietheorie zou ook voorspellen dat de beoefening van amateurkunst meer de richting van de populaire uitingen is opgegaan. Helaas biedt het AVO of het TBO hierover geen informatie.

Analysemethode en gebruikte data

Voor de te toetsen hypothesen zijn zowel AVO- als TBO-gegevens gebruikt. Van beide surveys zijn gegevens van alle vijf meetjaren in de analyses betrokken. De hypothesen zijn getoetst met behulp van multi-pele regressieanalyse en logistische regressieanalyse. Om de hypothese over uiteenlopende ontwikkelingen tussen jong en oud te toetsen is de significantie van interactie-effecten van belang. Het gaat daarbij om de interactie van de verklarende variabele en het jaar van meting op de te verklaren variabele. Van de te verklaren variabelen is het bezoek aan culturele instellingen gemeten als het jaarlijkse aantal bezoeken. Het beoefenen van kunstvakken is gemeten door gegevens over het beoefenen van beeldende en podiumvakken uit het TBO-enquêtedeel te combineren met dagboekgegevens over het aantal uren dat aan kunstvakken is besteed.⁴

Voor de socialisatiehypothesen zijn de respondenten ingedeeld naar geboortecohorten van 10 jaar. De analyses zijn toegespitst op generaties die vóór 1950 dan wel na 1960 zijn geboren. Bij alle analyses is gecontroleerd voor het niveau van de genoten opleiding, inkomen, sekse en woonplaats. In de gepresenteerde tabellen worden gegevens vermeld die relevant zijn voor de toetsing van de hypothesen: coëfficiënten en de significantie van interactietermen. De gegevens van de hoofdeffecten worden ook vermeld, maar die van de controlevariabelen niet.

8.3 Uitkomsten van het onderzoek naar de levensfase- en socialisatie-hypothesen

In deze paragraaf worden de hypothesen die zijn afgeleid uit de levensfasetheorie, aangevuld met de concurrentiehypothese, en die uit de socialisatietheorie getoetst. Beide theorieën bieden mogelijk een verklaring voor de divergerende belangstelling van ouderen en jongeren. Volgens de eerste theorie zouden de omstandigheden behorend bij de levensfase tot circa 40 jaar sinds de jaren zeventig ongunstiger voor de kunstparticipatie zijn geworden. Met name de toegenomen tijdsdruk zou hier een rol spelen. Volgens de tweede theorie zijn kenmerken van de periode waarin men is opgegroeid van blijvende invloed op het latere gedrag. De opmars van het cultuurrelativisme in het pedagogisch regime zou voor de culturele socialisatie van jongere generaties ongunstig zijn geweest.

Levensfasetheorie

Volgens de levensfasetheorie zou het bezoek aan culturele instellingen onder personen jonger dan 40 jaar zijn afgenomen en dat onder personen ouder dan 55 jaar zijn toegenomen. Als tijdsdruk inderdaad de bepalende factor is, dan zou de afname onder jongeren zich bij zowel traditionele als populaire cultuur moeten voordoen (hypothese A1). In tabel 8.1 zijn de resultaten van de toetsing van deze hypothese gepresenteerd.

Tabel 8.1 OLS multiële regressieanalyse van het aantal bezoeken aan culturele instellingen, hoofdeffecten periode en levensfase, interactie-effecten tussen periode en leeftijd, bevolking van 16 tot 75 jaar, 1979-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^a

	traditionele podiumkunsten ^b		populair podiumaanbod ^c		beeldende kunsten ^d	
	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('79-'95)	0,000	0,009	0,011**	0,001	0,05**	0,010
leeftijd	0,010**	0,001	-0,004**	0,000	-0,005**	0,001
periode x ≤ 40 jaar	-0,076**	0,010	-0,006**	0,001	-0,111**	0,011
constante	-0,211*	0,086	0,262**	0,012	0,042	0,092
adj. R ² (in%)	8,3		8,9		9,7	

^a De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen, cohort en woonplaats.

^b Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^c Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^d Musea, galerie.

* significant ($p < 0,05$)

** significant ($p < 0,01$)

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Uit tabel 8.1 blijkt dat jongeren tussen de 16 en 40 jaar in de loop van de tijd minder vaak dan ouderen naar culturele instellingen met traditionele kunst zijn gegaan, maar niet minder naar de instellingen met populair podiumaanbod (weerlegging van hypothese A1).

Tijdsdruk nader onderzocht

De levensfasetheorie legt de nadruk bij de gevolgen van een sterkere belasting van de levensfase tot 40 jaar. Tot nu toe is de invloed van de tijdsdruk echter niet of hooguit indirect gemeten. Op basis van de TBO-gegevens is het wel mogelijk de invloed van een tweetal aan tijdsdruk gerelateerde variabelen te onderzoeken: complexiteit van de dagtaken en het totale tijdsbeslag van de verplichtingen.

De complexiteit van de dagtaken heeft betrekking op het combineren van betaalde arbeid, huishoudelijke taken (inclusief kinderopvang) en onderwijs. Personen die een substantieel deel van hun tijd aan tenminste twee van deze taken besteden, worden als taakcombineerder aangemerkt. Het tijdsbeslag van de verplichtingen betreft de tijd die wekelijks met werk, zorg en onderwijs gemoeid is.

Verondersteld is dat taakcombineerders en personen met veel verplichtingen minder tijd voor kunst overhouden dan personen die zich op één taak kunnen concentreren respectievelijk weinig verplichtingen hebben. Als die aspecten van tijdsdruk inderdaad van invloed zijn op het participatieniveau in de verschillende levensfasen, dan zouden de (negatieve) coëfficiënten van de interactie tussen periode en levensfase kleiner moeten worden na toevoeging van de tijdsdrukvariabelen in de analyse. In tabel 8.2 is het effect van de twee indicatoren van tijdsdruk eerst afzonderlijk geanalyseerd en vervolgens gelijktijdig. Bezoeken aan toneel, concert, opera, operette, cabaret, musical, musea en tentoonstellingen zijn bijeengenomen, omdat in de TBO-gegevens geen onderscheid te maken is tussen traditionele en populaire cultuur.

Volgens de levensfasetheorie zou de toename van het percentage taakcombineerders die vooral onder personen jonger dan 40 jaar voorkwam, ertoe geleid hebben dat jongeren minder cultureel actief zijn geworden. De toetsing weergegeven in tabel 8.2 biedt hier echter geen steun voor (weerlegging hypothese A5). Ten eerste bezoeken taakcombineerders niet minder maar juist vaker culturele instellingen. Ten tweede brengt taakcombinatie geen verandering teweeg in de interactie-effecten van periode en levensfase. Dit betekent dat verschuivingen in de bezoeksverhoudingen tussen jongeren en ouderen niet aan taakcombinatie toegeschreven kunnen worden.

De hoeveelheid tijd besteed aan verplichtingen blijkt geen invloed te hebben op het aantal bezoeken aan culturele instellingen. Uiteenlopende ontwikkelingen tussen jong en oud kunnen niet toegeschreven worden aan verschillen in tijd die aan verplichtingen is besteed (weerlegging hypothese A4).

Tabel 8.2 OLS multiële regressieanalyse van het aantal bezoeken aan culturele instellingen,^a hoofdeffecten periode en leeftijd, interactie-effecten tussen periode en leeftijd, bevolking van 16 tot 75 jaar, 1975-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^b

	B	SE B	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('75-'95)	0,122	0,069	0,114	0,069	0,118	0,069	0,103	0,069
leeftijd	0,010	0,007	0,013	0,007	0,006	0,007	0,007	0,007
periode x ≤ 40 jaar	-0,311**	0,065	-0,316**	0,065	-0,309**	0,065	-0,311**	0,065
taakcombinatie			0,585**	0,165			0,798**	0,175
verplichtingen (in uren)					-0,011*	0,005	-0,019**	0,005
constante	-0,726	0,555	0,018	0,590	1,202	0,594	0,579	0,609
adj. R ² (in %)	9,4		9,8		9,7		9,9	

^a Toneel, concert, opera, operette, cabaret, musical, museum, tentoonstelling.

^b De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen en woonplaats.

* significant ($p < 0,05$)

** significant ($p < 0,01$)

Bron: SCP (TBO'75-'95)

De beoefening van kunstvakken behoort tot de tijdsintensieve vrijetijdsbesteding. Mogelijk is deze activiteit hierdoor gevoeliger voor veranderingen in tijdsdruk dan het incidentele bezoek aan instellingen. In tabel 8.3 is dit aspect van de cultuurparticipatie geanalyseerd. Bij die beoefening is tevens het aantal uren dat men per week aan kunstvakken besteedt meegeteld.⁵

Tabel 8.3 OLS multiële regressieanalyse van het beoefenen van kunstvakken, hoofdeffecten periode en leeftijd, interactie-effecten tussen periode en leeftijd, bevolking van 16 tot 75 jaar, 1975-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^a

	B	SE B	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('75-'95)	-0,007	0,010	-0,007	0,010	-0,009	0,010	-0,010	0,010
leeftijd	-0,005**	0,001	-0,005**	0,001	-0,007**	0,001	-0,007**	0,001
periode x ≤ 40 jaar	-0,037**	0,009	-0,037**	0,010	-0,035**	0,001	-0,04**	0,01
taakcombinatie			-0,065*	0,025			0,002	0,026
verplichtingen (in uren)					-0,006**	0,001	-0,006**	0,001
constante	0,667**	0,083	0,747**	0,088	0,925**	0,088	0,924**	0,090
adj. R ² (in %)	3,0		3,1		3,8		3,8	

^a De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen en woonplaats.

* significant $p < 0,05$

** significant $p < 0,01$

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Tabel 8.3 wijst uit dat taakcombinatie en ook de hoeveelheid verplichtingen een

belemmering vormen voor het beoefenen van kunstvakken. Deze aspecten van tijdsdruk hebben echter geen invloed op de verschuivingen in de beoefening tussen jongeren en ouderen (weerlegging hypothesen A3 en A4). Omdat geen van de besproken hypothesen bevestigd wordt, kan evenmin volgehouden worden dat aan levensfase gerelateerde veranderingen een grotere invloed hebben op de beoefening van kunstvakken dan op het bezoek aan culturele instellingen (weerlegging hypothese A2).

Opgemerkt dient te worden dat de omvang van die veranderingen gering is. De lage *adjusted R²* in tabel 8.3 wijst erop dat alle in de analyse gebruikte variabelen slecht met het beoefenen van kunstvakken samenhangen.

Aangezien alle hypothesen afgeleid uit de levensfasetheorie weerlegd worden, kan niet volgehouden worden dat verschuivingen in de tijdsdruk een belangrijke oorzaak zijn geweest van de uiteenlopende belangstelling tussen jongeren en ouderen.

Concurrentiehypothese

Volgens de concurrentiehypothese zou andere vrijetijdsbesteding concurreren met de culturele activiteit. Vooral het toegenomen gebruik van elektronische media onder jongeren zou een belemmering vormen voor hun culturele belangstelling. De concurrentiehypothese vormt een aanvulling op de levensfasehypothese. Op basis van de TBO-gegevens is de invloed van een tweetal aan concurrentie gerelateerde variabelen onderzocht: het aantal vrijetijdsactiviteiten en de tijd besteed aan elektronische media (televisie, radio, afspeelapparatuur en computer).

Het aantal vrijetijdsactiviteiten is op tweeërlei wijze gemeten. De eerste meting telt het aantal activiteiten dat men gedurende een week in de vrije tijd feitelijk ontplooit; de diversiteit van het wekelijkse vrijetijdsrepertoire. Bij de toetsing van hypothesen over amateurkunst is deze maat gebruikt. De tweede meting betreft het totaal aan vrijetijdsactiviteiten waar men desgevraagd aan zegt deel te nemen. Deze diversiteitsmaat omvat ook activiteiten waar men niet wekelijks aan meedoet. Bij de toetsing van hypothesen over het bezoek aan culturele instellingen is deze maat gebruikt. In de analyses is de culturele activiteit als afhankelijke variabele niet meegeteld in de diversiteitsmaat.

Verondersteld is dat personen met een breed vrijetijdsrepertoire en personen die vaak elektronische media inschakelen minder tijd voor kunst overhouden dan personen die weinig andere activiteiten in de vrije tijd ontplooiën of die weinig gebruikmaken van elektronische media.

Personen die veel andere activiteiten ontplooiën in hun vrije tijd, bezoeken vaak ook culturele instellingen (zie tabel 8.4). Een breed vrijetijdsrepertoire kan dan ook niet aangemerkt worden als een sterke concurrent van de cultuurparticipatie. Ook deze diversiteit blijkt nauwelijks invloed te hebben op veranderingen in het bezoek van jongeren (weerlegging hypothese A5).

Tabel 8.4 OLS multipele regressieanalyse van het aantal bezoeken aan culturele instellingen,^a interactie-effecten tussen periode en levensfase en tussen periode en cohort, 1975-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^b

	B	SE B	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('75-'95)	0,122	0,069	0,111	0,068	0,18**	0,069	0,165*	0,068
leeftijd	0,010	0,007	0,036**	0,007	0,016*	0,007	0,040**	0,007
periode x ≤ 40 jaar	-0,311**	0,065	-0,242**	0,064	-0,300**	0,065	-0,236**	0,064
diversiteit			0,424**	0,024			0,410**	0,024
tijd besteed aan elektronische media					-0,068**	0,009	-0,055**	0,008
constante	-0,726	0,555	-2,568**	0,576	2,074	0,578	1,370*	0,604
adj. R ² (in %)	9,4		12,9		10,3		13,3	

^a Toneel, concert, opera, operette, cabaret, musical, museum, tentoonstelling.

^b De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen en woonplaats.

* significant ($p < 0,05$)

** significant ($p < 0,01$)

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Langdurig gebruik van elektronische media gaat wel ten koste van het aantal bezoeken aan culturele instellingen. Dit geldt blijkbaar voor alle leeftijdsgroepen in gelijke mate, want de tijd voor het beeldscherm heeft geen invloed op de achtergebleven belangstelling onder jongeren (weerlegging hypothese A6).

Mogelijk heeft de beoefening van kunstvakken wel concurrentie ondervonden van andere vormen van vrijetijdsbesteding. In tabel 8.5 is onderzocht of deze activiteit en de tijd die voor beeldschermen doorgebracht werd in het bijzonder van invloed is geweest op de veranderde deelnameverhouding tussen ouderen en jongeren.

Als het wekelijkse repertoire meer activiteiten omvat resteert er minder tijd voor de beoefening van kunstvakken. Ook gaat meer tijd achter het beeldscherm van televisie of computer ten koste van de beoefening van kunstvakken. Deze concurrerende activiteiten zijn echter niet van invloed geweest op de veranderingen in de deelnameverhoudingen tussen jong en oud (weerlegging hypothesen A5 en A6). De coëfficiënten van de interactietermen periode en leeftijd veranderen niet na toevoeging van de variabelen diversiteit en tijd besteed aan elektronische media. Dit betekent dat concurrerende vrijetijdsbesteding niet de oorzaak van verschuivingen in de deelname is geweest.

Omdat de hypothesen afgeleid uit de concurrentietheorie weerlegd worden, kan niet geconcludeerd worden dat concurrerende vrijetijdsbesteding van invloed is geweest op de divergerende cultuurparticipatie van jongeren en ouderen.

Tabel 8.5 OLS multiële regressieanalyse van het beoefenen van kunstvakken, hoofdeffecten periode en leeftijd, interactie-effecten tussen periode en leeftijd, bevolking van 16 tot 75 jaar, 1975-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^a

	B	SE B	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('75-'95)	-0,007	0,010	-0,008	0,010	-0,002	0,010	0,000	0,010
leeftijd	-0,005**	0,001	-0,005**	0,001	-0,004**	0,001	-0,004**	0,001
periode x ≤ 40 jaar	-0,037**	0,009	-0,035**	0,010	-0,036**	0,010	-0,034**	0,010
diversiteit			0,031**	0,006			0,024	0,006
tijd besteed aan elektronische media					-0,009**	0,001	-0,008**	0,001
constante	0,667**	0,083	0,551**	0,086	0,851**	0,087	0,740**	0,091
adj. R ² (in %)	3,0		3,4		3,6		3,8	

^a De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen en woonplaats.

* significant ($p < 0,05$)

** significant ($p < 0,01$)

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Socialisatiehypothese

Volgens de eerste hypothese afgeleid uit de socialisatietheorie (B1) zou de teruggang van het bezoek aan traditionele kunsten zich speciaal onder de sinds de jaren zestig gesocialiseerde generaties hebben voorgedaan.

Tabel 8.6 OLS multiële regressieanalyse van het aantal bezoeken aan culturele instellingen, interactie-effecten tussen periode en cohort, bevolking van 16 tot 75 jarigen, 1979-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^a

	traditionele podiumkunsten ^b		populair podiumaanbod ^c		beeldende kunsten ^d	
	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('79-'95)	0,033**	0,008	-0,046**	0,006	0,074**	0,009
cohort	-0,124**	0,009	0,140**	0,007	-0,061**	0,009
periode x geboren na 1960	-0,046**	0,009	0,048**	0,007	-0,108**	0,010
constante	0,681**	0,077	0,111**	0,060	0,452**	0,083
adj. R ² (in %)	8,2		7,2		9,7	

^a De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen en woonplaats.

^b Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette en ballet.

^c Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^d Museum, galerie.

* significant ($p < 0,05$)

** significant ($p < 0,01$)

Bron: SCP (AVO'79-'95)

De gegevens in tabel 8.6 bieden steun voor de socialisatietheorie. Het hoofdeffect van cohort geeft aan dat jonge generaties minder traditionele podiumkunsten bezoeken en juist vaker populair podiumaanbod dan oude generaties. Beeldende kunst

wordt daarentegen gemiddeld over alle meetmomenten even vaak door oude als door jonge generaties bezocht.

Het interactie-effect tussen periode en geboortjaar geeft aan dat in de periode tussen 1979 en 1995 het bezoek aan traditionele cultuur onder de generaties van na 1960 verminderde (bevestiging van hypothese B1). Aanvullende analyses waarin het bezoek aan toneel, beroepstoneel, klassieke muziek en ballet afzonderlijk is onderzocht, wijzen uit dat onder generaties van na 1960 het bezoek voor elke kunstdiscipline daalde. De divergerende trends tussen jonge en oude generaties tekenen zich bij de beeldende kunsten sterker af dan bij de traditionele podiumkunsten.

De belangstelling voor populair podiumaanbod is onder geboortecohorten van na 1960 toegenomen (bevestiging van hypothese B2).

De combinatie van traditioneel en populair

De omslag in het algemene opvoedingsklimaat in de jaren zestig zou invloed gehad hebben op de culturele socialisatie van personen die na 1955 geboren zijn.

Traditionele cultuur zou niet meer automatisch hoger staan aangeschreven dan populaire cultuur of vermaak in attractieparken. Deze onverschilligheid zou zich onder personen die sinds de jaren zestig gesocialiseerd zijn sterker hebben voorgedaan dan onder personen die vóór die tijd opgegroeid zijn. In tabel 8.7 zijn de hypothesen (B3 en B4) getoetst.

Tabel 8.7 Logistische regressieanalyse van de combinatie traditionele cultuur^a enerzijds en populaire cultuur en attractieparken anderzijds, interactie-effecten tussen periode en cohort, bevolking van 16 tot 75 jaar, 1979-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^b

	met populaire cultuur (smal) ^c		met attractieparken ^d		met populaire cultuur (breed) ^e	
	B	SE B	B	SE B	B	SE B
periode ('79-'95)	-0,053**	0,011	-0,054**	0,011	-0,224**	0,016
cohort	0,288**	0,013	0,325**	0,012	0,368**	0,015
periode x geboren na 1960	0,040**	0,012	-0,046**	0,012	-0,160**	0,017
constante	-2,089**	0,110	-1,154**	0,104	-1,373**	0,133
- 2 log likelihood	27.306		28.107		19.607	

^a Toneel, concerten klassieke muziek, opera, operette, ballet, museum en galerie.

^b De resultaten zijn gecontroleerd voor het opleidingsniveau, cohort en leeftijd (met restricties).

^c Cabaret, popmuziek, jazz, musical.

^d Dierentuin, amusementspark, dolfinarium e.d.

^e Popmuziek, jazz, musical, bioscoop, attractiepark, video kijken, film op televisie (periode '83-'95).

* significant $p < 0,05$

** significant $p < 0,01$

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Het combineren van hoge en lage cultuur blijkt vaker voor te komen onder personen geboren na 1950. Onder deze generaties gaat belangstelling voor traditionele cultuur steeds vaker samen met die voor populaire cultuur in vergelijking met oudere generaties (bevestiging hypothese B3). Deze conclusie geldt niet alleen voor

de combinatie met populair podiumaanbod, maar ook als de populaire cultuur breder wordt opgevat. In de laatste kolommen van tabel 8.7 is eveneens het bezoek aan attractieparken en bioscopen betrokken evenals het thuis kijken naar film en video.

Ook het combineren van traditionele cultuur en het bezoek aan attractieparken komt onder jongere generaties vaker voor dan onder oudere. Dit gecombineerde bezoek onder jongere generaties is in de periode tussen 1979 en 1995 echter niet nog eens toegenomen (weerlegging van hypothese B4).

Ook hier blijkt de omvang van de veranderingen gering te zijn.

Aangezien de meeste hypothesen afgeleid uit de socialisatietheorie bevestigd worden, kan geconcludeerd worden dat de omslag in het opvoedingsklimaat in de jaren zestig van invloed is geweest op de uiteenlopende culturele belangstelling van jongeren en ouderen.

De conclusie luidt dat de socialisatietheorie een betere verklaring biedt voor de divergerende culturele belangstelling van jongeren en ouderen dan de levensfase-hypothese.

Zoals eerder ten aanzien van het culturele erfgoed is geconcludeerd (De Haan 1997), kan de achtergebleven deelname onder jongeren ook bij de beeldende kunst en traditionele podiumkunst het best verklaard worden door aan te nemen dat de jonge generaties in afnemende mate met respect voor hogere cultuur zijn opgevoed.

Noten

- ¹ De sterke toename onder de 36-45-jarigen in figuur 8.3 is opmerkelijk, maar wordt niet door de AVO-gegevens (zie hoofdstuk 3 tabel 3.8) bevestigd.
- ² De videorecorder stelde mensen bijvoorbeeld in staat om een favoriet tv-programma toch te bekijken terwijl ze op het moment van uitzending iets anders te doen hebben (*time shifting*).
- ³ Deze hypothese klinkt plausibel, maar er is ook een argument dat er tegen pleit. Ook sportbeoefening, eveneens een tijdsintensieve vrijetijdsbesteding, is toegenomen (SCP 1996; hoofdstuk 5). Tijdsbesparing door mechanisatie lijkt hier niet aan de orde te zijn geweest.
- ⁴ De respondenten zijn als volgt ingedeeld: geen beoefening van kunstvakken (0), geeft aan een beeldend of podiumvak te beoefenen, maar niet actief in onderzoekswEEK (1), tot drie uur beoefening in de onderzoekswEEK (2), drie tot zes uur beoefening (3) en zes uur en meer beoefening (4).
- ⁵ In tabel B8.2 is over het wel of niet beoefenen van kunstvakken gerapporteerd.

Bijlage bij hoofdstuk 8

Tabel B8.1 Veranderingen in het bezoek aan culturele instellingen, naar leeftijdsklasse, bevolking van 16 jaar en ouder, 1983-1995 (in procenten ten opzichte van de gemiddelde trend)

	toneel	beroepstoneel	klassieke muziek	ballet	popmuziek, jazz, musical	cabaret	museum	galerie
16-25 jaar	-26	-22	-23	-44	-31	-18	-28	-35
26-35 jaar	14	3	-18	-13	24	21	-16	-6
36-45 jaar	11	-5	-17	60	117	2	2	-1
46-55 jaar	10	17	15	80	51	21	25	23
56-65 jaar	15	3	36	40	67	-23	35	36
≥ 66 jaar	-22	-10	-4	100	140	-10	23	63

Bron: SCP (AVO'83-'95)

Tabel B8.2 Logistische regressieanalyse van het beoefenen van een kunstvak, interactie-effecten tussen periode en levensfase en tussen periode en cohort, 1975-1995 (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, standaardfouten)^a

	beoefening kunstvak		beoefening in georganiseerd verband	
	B	SE B	B	SE B
periode ('75-'95)	0,002	0,026	0,146**	0,044
leeftijd	-0,014**	0,003	-0,029**	0,005
periode x ≤ 40 jaar	-0,085**	0,021	-0,127**	0,035
constante	-0,825**	0,195	-2,308**	0,329
-2 log likelihood	10.272		4.636	

^a De resultaten zijn gecontroleerd voor sekse, opleidingsniveau, inkomen en woonplaats.

* significant: ($p < 0,05$)

** significant: ($p < 0,01$)

Bron: SCP (TBO'75-'95)